

بایسته‌های وصف‌گذاری تقنینی - کیفی در حوزه بیوتروریسم کشاورزی

*** سیامک زارعی

** محمد هادی صادقی

* فضل‌الله فروغی

چکیده

صنعت کشاورزی با وجود تأمین زنجیره غذایی کشورها، می‌تواند منشأ خطرات احتمالی آسیب‌زایی به سلامت و ایمنی مردم نیز شود. گستره بالقوه ناشی از بیوتروریسم کشاورزی دارای پیامدهای امنیتی است. مقابله با بیوتروریسم کشاورزی با اتخاذ راهبردهای افتراقی و تصویب قوانین خاص در برخی کشورها جلوه‌گر شده است. مصادیقی از بیوتروریسم کشاورزی، موضوع برخی وصف‌گذاری‌های مجرمانه و پاسخ‌های سرکوبگرانه سیاست‌کیفری ایران قرار گرفته است. بیوتروریسم کشاورزی مبتنی بر علم و دانش بشری و تأثیرگذار بر حوزه‌های سلامت، امنیت و بهداشت عمومی است. از جمله راهکارهای پیشنهادی جهت کاهش تهدیدهای بیوتروریسم کشاورزی، تشدید مجازات، شناسایی مسئولیت‌کیفری برای اشخاص حقوقی ایجادکننده تهدیدهای زیستی، ایجاد و تقویت نهادهای نظارتی مدرن و پیشرفته هستند. مقاله حاضر به دنبال پاسخ به این پرسش اساسی است که سیاست‌کیفری مطلوب در قبال بیوتروریسم کشاورزی کدام است؟ نتیجه اینکه قوانین پراکنده حاضر، امکان پاسخگویی به گونه‌های نوین بیوتروریسم خصوصاً بیوتروریسم کشاورزی را نیافته است. تصویب قانونی جامع در این زمینه ضرورتی جدی در حقوق‌کیفری ایران خواهد بود. تحقیق حاضر از نظر نوع و هدف، کاربردی و از نظر ماهیت و روش، توصیفی بوده که با جمع‌آوری اطلاعات از طریق بررسی اسنادی و فیش‌برداری و رجوع به سایت‌ها و مقالات متعدد به رشته تحریر درآمده است.

واژگان کلیدی: بیوتروریسم کشاورزی، تهدیدهای زیستی، سلاح‌های بیولوژیک، سیاست‌کیفری.

forughi@yahoo.com

* دانشیار دانشکده حقوق دانشگاه شیراز

sadeghi@shirazu.ac.ir

** دانشیار دانشکده حقوق دانشگاه شیراز

siamak729@yahoo.com

*** دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشگاه شیراز

سرآغاز

امنیت غذایی^۱ از جمله حقوق بنیادین بشری و به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های امنیت ملی محسوب می‌شود. این اصطلاح در طی دوره بحران کووید ۱۹ دستخوش تغییر و منجر به رویش اصطلاح جدیدی تحت عنوان **امنیت غذایی حاشیه‌ای** شد. اضطراب ناشی از کافی بودن غذا یا کمبود غذا در خانه را امنیت غذایی حاشیه‌ای می‌گویند. کمبود مواد غذایی صرف‌نظر از منشأ آن‌ها، باعث نگرانی در مورد اینکه وعده غذایی بعدی فرد از کجا می‌آید، می‌شود (Mauroni & Norton, 2020:187).

امروزه از امنیت غذایی به‌عنوان یک موضوع چندبعدی یاد می‌شود ولیکن نباید از نقش دوجانبه کشاورزی به‌عنوان منبع تولید و عرضه مواد غذایی از یک سو و به‌طور خاص به‌عنوان عامل آسیب‌پذیری از تهدیدهای زیستی-بیوتروریسم کشاورزی - از سوی دیگر غافل شد. اهمیت غذا و کشاورزی^۲ برای بشر را می‌توان در بیش از ۱۰ هزار سال پیش جستجو کرد (Roberg, 2015:182-200).

مقرره‌های کیفی داخلی گویای این مطلب است که مقنن تاکنون اقدامی در راستای جرم‌انگاری بیوتروریسم کشاورزی به‌طور خاص و بیان مصادیق آن نکرده است. لیکن قوانینی همانند قانون «حفاظت و بهره‌برداری از منابع ژنتیک کشور»، «قانون سازمان

1. Food security

۲. ایران به دلایل مختلف نظیر تنوع بالای زیست گیاهی (کوه، جنگل، کویر)، تنوع توپوگرافی و قرار گرفتن تحت تأثیر الگوهای اقلیمی متفاوت (اقلیم مدیترانه‌ای، سرد، خشک، گرم، مرطوب و بیابانی) از تنوع زیستی بسیار بالایی برخوردار است. آمارها نشان می‌دهند که بیش از یک‌چهارم ارزش صادرات غیرنفتی، یک‌چهارم اشتغال و بیش از ۹۳ درصد از عرضه غذا در داخل کشور، به بخش کشاورزی اختصاص دارد این بخش از نظر تولید، اشتغال، صادرات، حفاظت و بهره‌برداری اصولی از منابع طبیعی و خدادادی، توسعه تحقیقات و فناوری‌ها و توسعه مشارکت‌های مردمی، یکی از ارکان مهم اقتصاد و امنیت کشور به حساب می‌آید. ضمن اینکه ایران در بسیاری از موارد جزء کشورهای مهم تولیدکننده محصولات کشاورزی قرار می‌گیرد. بنابراین می‌توان گفت کشاورزی یکی از اولویت‌های کشور است و هرگونه اعمال خرابکاری در آن با تبعات گسترده اجتماعی و سیاسی همراه است (کاتز، ۱۳۹۰: ۹).

دامپزشکی کشور»، «قانون مبارزه با تأمین مالی تروریسم» و ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی از جمله قوانینی هستند که تلویحاً به این موضوع اشاراتی داشته‌اند. ضعف قوانین نشان از یک سیاست کیفری متزلزل در صنعت کشاورزی دارد. اگر تروریسم^۱ - بیوتروریسم کشاورزی - استفاده عمدی از عوامل شیمیایی و بیولوژیک و همچنین عوامل بیماری‌زای گیاهی و دامی علیه صنعت کشاورزی است. تمرکز این نوع از بیوتروریسم بیشتر معطوف به دام و محصولات کشاورزی و زیرساخت‌های آن است. ایالات متحده آمریکا حفاظت از سیستم‌ها و زیرساخت‌های ملی مانند شبکه‌های حمل‌ونقل، ارتباطات، تأمین آب و کشاورزی را به‌عنوان اولویت‌های دفاع در برابر تروریسم شناسایی کرده است (Goodrich- Schneider & et al, 2009).

حمله به محصولات عمده غذایی می‌تواند منجر به تهدید بالقوه برای امنیت غذایی شود و متعاقباً منجر به بی‌ثباتی وضعیت نظم و قانون یک کشور شود (Datta, et al, 2020). بیوتروریسم کشاورزی ضمن ایجاد بحران‌های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی این ضرورت را ایجاد می‌کند که نخست، به جهت ارتباط مستقیم این پدیده جنایی با امنیت ملی تدابیر و رویه‌های حقوقی در بعد کیفری در سطح داخلی فراهم شود و دوم، همکاری بین‌المللی با سایر دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی به‌عنوان یک ضرورت جهت اتخاذ تدابیری در چارچوب سیاست‌های کیفری ملی و بین‌المللی در نظر گرفته شود. جمهوری اسلامی ایران به جهت در معرض بودن از تهدیدهای بیوتروریسم کشاورزی نیازمند پیش‌بینی راهکارها و تدابیر کیفری در حقوق داخلی و ایجاد سازوکارها و بسترهای لازم از طریق ابزارهای سیاسی در سطح جهانی جهت مقابله با این پدیده

۱. اصطلاحات آگروتوریسم، همراه با آگروتور و امنیت کشاورزی، اولین بار توسط کری براون، آسیب‌شناس دامپزشکی و اساموند چونک، نویسنده، در سپتامبر ۱۹۹۹ استفاده شد. اصطلاح آگروتوریسم در گزارش تجدیدچاپ‌شده توسط براون توسط گزارشگر جویدیت میلر، در مقاله صفحه نخست نیویورک تایمز در ۲۲ سپتامبر ۱۹۹۹، به‌طور عمومی مورد استفاده قرار گرفت. اختلاف اولیه بین Brown و آقای Choueke بر سر املاي agriterror یا agroterror بود؛ که هجی کردن با "o" برنده شد، زیرا نزدیک‌ترین به بیوتروریسم بود و بنابراین به خاطر سپردن آن آسان‌تر است (Mukherje, 2021:120-126).

جنایی است. در نظام کیفری جمهوری اسلامی ایران به منظور تأمین اهداف سیاست کیفری در قبال بیوتروریسم کشاورزی جرم‌انگاری‌های پراکنده‌ای صورت گرفته که بارزترین آن ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۹۲ است. فقدان مبنای مستحکم فقهی در مورد جرم افساد فی الارض، دامنه گسترده این جرم و امکان تفسیر موسع توسط مأموران امنیتی، اطلاعاتی و قضات که نتیجه آن می‌تواند بالا رفتن آمار اعدام‌ها باشد چالش‌های فراوانی را به همراه داشته است. با این وصف چنین برداشت می‌شود که مقنن بر لزوم چاره‌اندیشی و تدوین مقررات کیفری در قبال تهدیدهای نوظهوری همانند بیوتروریسم و گونه‌های نوین آن همچون بیوتروریسم کشاورزی واقف بوده، هرچند جرم‌انگاری مؤثری که تضمین‌کننده کارآمدی وضع مقررات کیفری باشد رعایت نشده است. امروزه تروریست‌ها همگام با روند جهانی شدن به پیشرفت‌های فراوانی دست یافته‌اند اما هرگز در قیدوبندهای بین‌المللی گرفتار نشده‌اند. تبدیل شدن تروریست‌ها به بازیگران بین‌المللی سبب شده است که به‌طور تقریبی هر جا که بخواهند اقدام‌های تروریستی خود را سامان‌دهی کنند و به اجرا گذارند. از این رو هیچ منطقه، دولت یا ملتی از اقدام‌های آنان مصون نمی‌ماند (نماین، ۱۳۹۸: ۹).

علی‌رغم وسیع بودن جرم و جنایت در این بخش، جرائم کشاورزی کمتر مورد توجه جرم‌شناسان و سیاست‌گذاران عدالت کیفری قرار گرفته است. با این حال سؤال‌های اساسی و پیش روی این تحقیق عبارت‌اند از ۱. سیاست کیفری مطلوب در قبال بیوتروریسم کشاورزی کدام است؟ ۲. رفتارها و پاسخ‌های مرتبط با بیوتروریسم کشاورزی باید به چه بایسته‌ها و ویژگی‌هایی پایبند باشند تا بتوانند با اقتضائات این پدیده مخرب متناسب به نظر برسند؟ در این نوشتار ابتدا به بررسی تعاریف و مفاهیم مرتبط با موضوع پرداخته و در قسمت دوم به جهت اعمال سیاست کیفری کامل و مطلوب نیازمند بررسی عناصر لازم در پیش‌بینی توصیف مجرمانه بیوتروریسم کشاورزی بوده و در نهایت، در قسمت سوم به بیان جلوه‌ها و جهت‌گیری سیاست‌گذاری کیفری نسبت به بیوتروریسم کشاورزی می‌پردازیم.

۱. تعاریف و مفاهیم

استفاده آگاهانه یا عمدی از عوامل شیمیایی و بیولوژیک علیه صنعت کشاورزی و تهیه غذا یا استفاده مخرب از پاتوژن‌های گیاهی و حیوانی را آگروتوروریسم می‌دانند. ارتکاب ارادی و آگاهانه عمل مجرمانه به صورت فردی یا گروهی علیه صنعت کشاورزی یا سیستم تأمین غذا که می‌تواند دربردارنده سلاح‌های زیستی و شیمیایی باشد را آگروتوروریسم می‌گویند. همچنین وارد کردن عمدی عوامل بیماری‌زای گیاهی و دامی با هدف ایجاد خسارت اقتصادی، ایجاد رعب و وحشت افزایش ناامنی غذایی و در نهایت ناپایداری ملی برای براندازی حکومت‌ها را نیز آگروتوروریسم می‌دانند (خواجه امیری و شرقی دولت‌آبادی، ۱۳۹۱: ۱۰۴). اهداف کشاورزی بخشی از برنامه‌های سلاح‌های زیستی بوده است (Suffert, 2021). جنگ بیولوژیک علیه کشاورزی می‌تواند ویرانگر باشد. در نتیجه، کشورها برنامه‌هایی جهت جنگ زیستی دارند که می‌تواند کشاورزی ما را هدف قرار دهند. در تعریفی دیگر آگروتوروریسم زیرمجموعه بیوتوروریسم است که در آن، فرد یا گروهی از افراد با وارد کردن عمدی انواعی از باکتری‌ها، ویروس‌ها و یا قارچ‌ها به زمین‌های کشاورزی و یا محل پرورش و نگهداری دام و طیور باعث آلودگی و بیماری دام و طیور و محصولات کشاورزی می‌شوند (مردانی و رضایپور، ۱۳۹۶: ۲۴). بیوتوروریسم کشاورزی از دیدگاه دیگری اختلال عمدی در تولید و توزیع مواد غذایی با استفاده از عوامل بیولوژیک با هدف ایجاد ترور تعریف می‌شود (Parker, 2004, 65). حملات تروریستی علیه کشاورزی تازگی ندارد علی‌رغم اینکه واژه آگروتوروریسم جدیداً به گوش رسیده است اما سابقه این حملات به جنگ جهانی دوم بازمی‌گردد؛ زمانی که ارتش نازی آلمان، در طول آن جنگ علاوه بر استفاده از عامل بیماری تب برفکی به عنوان سلاح تهاجمی از سوسک سیب‌زمینی، بید موریانه و شپش چغندر برای ضربه زدن به دشمنان خود استفاده می‌کردند. ژاپنی‌ها نیز در طول سال‌های ۱۹۴۰ و ۱۹۴۱ سعی کردند از تکنیک‌های کارامل برای رهاسازی و انتشار آئروسول‌های حاوی قارچ‌ها و باکتری‌ها بر

روی غلات و سبزی‌ها استفاده کنند (بهشتی و شرفی، ۱۳۹۲: ۲۳). استفاده از فن‌آوری‌های ژنتیکی کشاورزی امروزه به‌عنوان تهدیدی جهت دستیابی به سلاح‌های زیستی و توسعه آن‌ها محسوب می‌شود. در نتیجه، این برنامه‌ها ممکن است به‌عنوان تلاشی برای توسعه عوامل بیولوژیک برای مقاصد خصمانه تلقی شود که اگر صحت داشته باشد، نقض کنوانسیون سلاح‌های بیولوژیک (BWC)^۱ است.

۲. عناصر لازم در پیش‌بینی توصیف مجرمانه بیوتروریسم کشاورزی

از جمله نیازهای ابتدایی بشر تأمین امنیت و برقراری سلامت در جوامع است. تجارب ناموفق در عرصه‌های نظامی باعث شده که امروزه دیگر تهدیدها صرفاً نظامی و محدود به آن نباشد. بلکه کشورهای متخصص و تروریست‌ها به شیوه‌های نوین دست یازیده‌اند. تهدیدهای بیوتروریسم خصوصاً گونه‌های نوین آن از جمله بیوتروریسم کشاورزی از این دست هستند که به‌عنوان ناقض امنیت و تهدیدی علیه بهداشت عمومی و ایمنی اجتماعی و ناقض حقوق بشر محسوب می‌شوند. عوامل مختلف شامل باکتری‌ها، ویروس‌ها، قارچ‌ها و یا سموم مختلف که می‌توانند به صورت طبیعی و یا دستکاری‌شده به‌عنوان عوامل بیماری‌زا و کشنده حیوانات و گیاهان و در مرتبه آخر از بین‌برنده انسان‌ها از سوی بیوتروریست‌ها باشند. البته این شیوه محصول قرن اخیر نبوده و تازگی نداشته است. تحقق هر جرمی نیازمند وجود ارکان عمومی و عناصر لازم بوده که در صورت فقدان هر یک از این موارد پدیده جنایی به مرحله تکوین نخواهد رسید. بیوتروریسم کشاورزی نیز همانند سایر جرائم نیازمند ارکان و عناصر لازمه خود است. دیدگاه غالب حقوق‌دانان کیفری این است که اصولاً جرائم واجد سه رکن عمومی و مشترک هستند. البته در دهه‌های اخیر برخی از اندیشمندان اروپایی اعتقاد دارند که جرائم واجد دو رکن مادی و روانی هستند و رکن قانونی از آن جهت که مولد و علت

1. Biological Weapons Convention

وجودی ارکان مادی و روانی محسوب می‌شود نمی‌تواند به‌عنوان یکی از ارکان پدیده جنایی هم‌عرض و معادل دو رکن اخیر قرار گیرد. حال با این اوصاف در وهله اول می‌بایست بررسی کرد که آیا جرم‌انگاری بیوتروریسم کشاورزی در قوانین فعلی صورت پذیرفته است؟ و به بیانی دیگر عنصر قانونی بیوتروریسم کشاورزی در قوانین موجود کدام است؟ زیرا اعمال سیاست کیفری کامل و مطلوب در راستای پیشگیری از وقوع جرم و اصلاح مجرمین مستلزم تحقق عنصر قانونی بیوتروریسم کشاورزی است. در جهت تحقق سیاست کیفری اثربخش نیازمند تعریف صریح و روشنی از بیوتروریسم کشاورزی در قوانین جزایی هستیم.

۲-۱. عنصر قانونی

جرم‌انگاری بیوتروریسم کشاورزی به صورت مستقل و به‌عنوان مقرره‌ای که واجد آثار حقوقی خاصی باشد، در سیاست جنایی تقنینی ایران ظهور و بروزی نداشته بلکه مقنن صرفاً تهدیدهای بیوتروریسم کشاورزی را به‌مثابه گونه‌ای از تهدیدهای تروریسم جرم‌انگاری کرده است. این تشتت و پراکندگی قوانین موجبات تزلزل و عدم انسجام سیاست جنایی تقنینی ایران در خصوص بیوتروریسم کشاورزی را فراهم آورده است قوانینی همانند ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۹۲، قانون مبارزه با تأمین مالی تروریسم مصوب سال ۱۳۹۴ و قانون اصلاح آن مصوب سال ۱۳۹۷، ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی-تعزیرات مصوب سال ۱۳۷۵، قانون سازمان دامپزشکی کشور مصوب سال ۱۳۵۰ و قانون مقابله با قاچاق اسلحه و مهمات مصوب سال ۱۳۹۰ که می‌توان عنصر قانونی بیوتروریسم کشاورزی را تلویحاً از آن‌ها برداشت کرد. همچنین قوانین برنامه توسعه پنجم و ششم، قانون ایمنی زیستی و قانون طرح جامع میکروبی کشور نیز از دیگر قواعد مرتبط با عنصر قانونی بیوتروریسم کشاورزی هستند. علاوه بر مقررات پراکنده داخلی در عرصه بین‌الملل نیز می‌توان به قوانینی همانند (کنوانسیون سلاح‌های شیمیایی)، (کنوانسیون تنوع زیستی)، (پروتکل ایمنی زیستی کارتاگنا) و (کنوانسیون تسلیحات بیولوژیک مصوب سال ۱۹۷۲) نیز اشاره کرد. برخی

بر این باورند که تدابیر نظام حقوقی ایران که در قوانین برنامه پنجم و ششم توسعه، قانون ایمنی زیستی و طرح جامع میکروبی کشور تبلور یافته بیشتر ناظر بر ممنوعیت و پیشگیری از دسترسی و تولید سلاح‌های بیولوژیک است نه ارتکاب جرائم بیوتروریستی (موسوی و مسعود و راعی، ۱۳۹۶: ۱۵۴)؛ اما سلاح بیولوژیک خود مقدمه‌ای است جهت ارتکاب جرائم بیوتروریستی که مقنن با تیزبینی و آگاهی از این امر و با تکیه بر اصل پیشگیری بهتر از درمان سعی در ممنوعیت ورود این نوع از سلاح به داخل کشور داشته است.

۲-۲. عنصر مادی

مقنن در سال ۱۳۹۲ با جرم‌انگاری مستقل افساد فی الارض تحولاتی را در مفهوم افساد فی الارض به وجود آورد که به تبع آن شاهد تحولاتی در مصادیق آن نیز هستیم؛ به این نحو که رفتارهای مادی زیادی به‌عنوان مصادیقی از جرم افساد فی الارض در قانون مجازات اسلامی جای گرفته است. این جرم از نظر عنصر مادی در زمره جرائم مقید به نتیجه قرار می‌گیرد. تحقق این جرم منوط به یکی از نتایج (اخلال شدید در نظم عمومی کشور ناامنی ورود خسارت عمده به تمامیت جسمانی افراد یا اموال عمومی و خصوصی اشاعه فحشا یا فساد در حد وسیع) است. به نظر می‌رسد که تحقق یکی از نتایج کافی بوده و ضرورتی بر وجود همه نتایج جهت تحقق عنصر مادی این جرم نیست. مستند به ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی و با توجه به رویکرد مصادق‌گرایانه مقنن یکی از رفتارهای مادی جرم افساد فی الارض مرتبط با این مقاله (عنصر مادی جرم بیوتروریسم کشاورزی) پخش مواد سمی و میکروبی و خطرناک است که دارای مستندات فقهی^۱ نیز است.

۱. فروشنده سموم: با عنایت به اینکه سموم در دوران گذشته عموماً برای مصارف نامشروع مصرف می‌شده، از این رو بسیاری از فقها تجارت سموم را ممنوع و مرتکب آن را سزاوار تعزیر دانسته‌اند. چنین شخصی اگر با تعزیرهای متعدد، متنبه نشود و عملش را تکرار کند، به قتل خواهد رسید با عنایت به فتاوی فقها در این مورد، می‌توان مرتکب هر نوع تجارتی را که مضر به حال افراد بوده و مصرف مجازی نداشته باشد، تعزیر کرد و در

کلمه پخش که به صورت مطلق به کار رفته اعم از توزیع‌کنندگان، استفاده‌کنندگان و تولیدکنندگان است. در فقه که یکی از منابع اصلی قانون‌گذاری کیفری در ایران به شمار می‌رود، سخنی از ترور و اقدام تروریستی به میان نیامده، ولی پیرو این نکته که معنای واژه ترور، هراس است، می‌توان به محاربه اشاره کرد که برای هراساندن مردم است. هرچند معنای لغوی ترور و محاربه یکی نیست، ولی نقش هراساندن که در هر دو واژه بسیار برجسته است، سبب می‌شود این دو بسیار به هم نزدیک شوند. افزون بر این، تروریسم با بغی نیز نسبتی دارد و آن اینکه در هر دو، انگیزه‌های سیاسی با خشونت جنگ‌افزارانه بر ضد حاکمیت نمود می‌یابد و از این رو، شاید بتوان بخشی از تروریسم را با عنوان «بغی» تبیین کرد (عالی پور، ۱۳۹۷: ۱۴۱). تروریسم در بغی نیز موجود است، زیرا هم هدفی نامشروع را پی می‌گیرد و هم دارای خشونت و توسل به زور است و هم ظالمانه و ممکن است مخفیانه باشد و هم با هدف ارباب پیروان امام است که توده مردم را تشکیل می‌دهند. البته در میان اقسام تروریسم، بغی در حوزه ترور با اهداف سیاسی جای می‌گیرد و انواع اعمال تروریستی اعم از قتل، جرح، بمب‌گذاری، تخریب و حتی آلوده کردن محیط‌زیست و دیگر اقدام‌های سیاسی، فرهنگی و نظامی براندازانه حکومت را دربر می‌گیرد (طارمی، ۱۳۸۷). در کنار محاربه و بغی، دو واژه دیگر نیز در فقه آورده شده که از آنها «به فتک» و «افساد فی الارض» یاد می‌شود. فتک به معنای کشتن از سر غافلگیری است که در همان معنای قتل عمد می‌گنجد. افساد فی الارض نیز، به‌ویژه در قرآن کریم، در کنار دو بزه قتل و محاربه آمده و به همین دلیل، در فقه استقلال ندارد و در کنار دیگر عنوان‌ها مطرح می‌شود. (طارمی، ۱۳۸۷).

صورت مؤثر نبودن تعزیرهای مکرر و اصرار مرتکب بر ادامه عملش، او را به قتل رساند. اگرچه فقها در موارد پنج‌گانه‌ای که بیان شد و نیز برخی موارد دیگر، علت قتل مرتکبان را به صراحت، مفسد فی الارض بودن آنها بیان نکرده‌اند، اما ظاهراً علت آن بوده است که موارد فوق عرفاً مصداق مفسد فی الارض شمرده می‌شوند و در نتیجه می‌توان با توجه به فتاوی‌ای مذکور جواز قتل مفسد را به دست آورد (بای، ۱۳۸۷).

«قانون مبارزه با تأمین مالی تروریسم» به‌عنوان جرم تأمین مالی محسوب می‌شود ولیکن برخی از مواد مذکور در این قانون را می‌توان به‌عنوان مصادیقی از بیوتروریسم کشاورزی دانست. البته همان‌طور که از عنوان قانون مذکور پیداست، این قانون تنها درصدد جرم‌انگاری تأمین مالی تروریسم بوده و نه اینکه برای گونه‌های دیگر رفتار مجرمانه در قالب اقدام‌های تروریستی، پاسخ کیفری پیش‌بینی کند. از این رو است که ماده ۲ قانون تأمین مالی تروریسم، تنها برای این رفتار کیفر تعیین کرده و مجازات سایر رفتارها را باید در قوانین دیگر یافت؛ بنابراین، به رغم شناسایی رفتار مجرمانه استفاده از سلاح‌های بیولوژیک (بیوتروریسم) به‌مثابه گونه‌ای از اقدام‌های تروریستی در قانون مبارزه با تأمین مالی تروریسم، پاسخ‌های کیفری خاصی برای آن در این قانون لحاظ نشده و همچنان باید حکم آن را ذیل عناوین کلی مجرمانه در قوانین کیفری جستجو کرد (کوره‌پز، ۱۳۹۶: ۲۲). در مواردی که عامل‌های بیولوژیک ابزاری برای آلودگی بهداشت عمومی و یا ناقض امنیت غذایی است، آن‌ها پس از اثرگذاری بر زیست‌بوم انسانی - حیوانی یا مواد خوراکی - آشامیدنی، انسان را به‌طور غیرمستقیم و با واسطه آماج قرار می‌دهند. ایجاد اختلال در چرخه طبیعت و آلوده سازی زیست‌بوم انسانی نظیر آب، خاک و هوا، از شایع‌ترین تهدیدهای بیوتروریسم است (کوره‌پز، ۱۳۹۶: ۲۲). ازجمله قوانین دیگری که تلویحاً عنصر مادی بیوتروریسم کشاورزی از آن قابل برداشت است ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی است. عنصر مادی این جرم به‌طور مطلق و با عبارت (هر اقدامی) آورده شده است. عنصر مادی این جرم اقدام علیه بهداشت عمومی و آلوده کردن محیط‌زیست است که از راه‌های مذکور در این ماده و راه‌های مشابه محقق می‌شود و ممکن است در قالب فعل مثبت یا منفی محقق شود (زراعت، ۱۳۸۲: ۲۷۲).

ازجمله قوانین دیگر در مورد عنصر مادی جرم بیوتروریسم کشاورزی ماده شش قانون سازمان دامپزشکی کشور مصوب سال ۱۳۵۰ بوده که می‌توان به الف. عدم رعایت مسائل مرتبط با ایمنی زیستی در ساختمان‌ها و تأسیسات دامداری‌ها،

مرغداری‌ها، مزارع پرورش آبزیان و نباتات و صنایع وابسته؛ ب. عدم رعایت فواصل لازم بین واحدها و یا مزارع که می‌تواند سبب گسترش سریع و غیرقابل کنترل بیماری از یک واحد به واحد دیگر شود اشاره کرد.

۲-۳. عنصر روانی

عنصر روانی جرائم عمدی (علم) و سوءنیت است و عنصر روانی جرائم غیرعمدی تقصیر است که دارای مصادیقی مانند- بی‌احتیاطی و بی‌مبالاتی- است. اصل عمدی بودن جرائم است لذا مادامی که قانون‌گذار در متن ماده به لفظی که دلالت بر تقصیر کند تصریح نکرده است اصل بر عمدی بودن آن جرم است مگر آنکه استثنائاً به غیرعمدی بودن تصریح شود (شامبیاتی، ۱۳۹۲: ۶۸) در جرائم کیفری، جهت تحمیل مجازات بر مجرم، ضروری است که عنصر مادی و عنصر روانی به‌طور هم‌زمان وجود داشته باشند، ولی در قانون استثناهایی وجود دارد که قانون‌گذار برای جلوگیری از ارتکاب بعضی رفتارهای خطرناک و حمایت از منافع عمومی، مقرراتی را وضع کرده که انجام آن عمل را به جهت مشکل بودن اثبات سوءنیت، صرف هزینه‌های زیاد، اطاله دادرسی به‌طور مطلق ممنوع کرده است. این فرآیند که «مسئولیت مطلق یا مسئولیت کیفری بدون تقصیر» نامیده می‌شود، موجب کیفر مرتکب خواهد شد، اگرچه عنصر روانی لازم را نداشته باشد (جانی پور و عباسی، ۱۳۹۲: ۲۳) یا به عبارت دقیق‌تر عنصر روانی آن اثبات و احراز نشده باشد. حال با این توضیح آیا بیوتروریسم کشاورزی را می‌توان در زمره جرائم با مسئولیت مطلق قلمداد کرد؟ و آیا می‌توان برای بیوتروریست‌ها مسئولیت مطلق در قبال تهدیدهای بیوتروریستی آن‌ها در نظر گرفت؟

به‌طور کلی توجه به اغلب جرائم با مسئولیت مطلق از قرن نوزدهم آغاز شد. این روند در قرن بیستم به دنبال انقلاب صنعتی توسعه یافته و به حد بیشینه خود رسید، زیرا با پیشرفت جامعه مقررات پیچیده‌ای در حمایت از مصرف‌کنندگان کنترل غذا و داروهای ناسالم خطرساز و نظیر آن‌ها یکی پس از دیگری ایجاد شدند. به‌طور کلی جرائم با مسئولیت مطلق که با تصویب مقنن ایجاد می‌شوند نیازی به اثبات رکن معنوی

ندارند. قانون‌گذار ایران در مواردی همچون مقررات مربوط به قانون مواد خوردنی و آشامیدنی و آرایشی و بهداشتی مصوب سال ۱۳۴۶/۰۴/۲۲ و یا ماده ۱۷ و ۲۱ لایحه قانونی مطبوعات مصوب سال ۱۳۵۸/۰۵/۳۱ مسئولیت بی‌تقصیر (مسئولیت مطلق کیفری) را پذیرفته است (جانی پور و عباسی، ۱۳۹۲: ۲۳)؛ بنابراین می‌توان چنین برداشت کرد که اصل بر پذیرش مسئولیت مطلق کیفری جرائم موضوع قوانین مورد اشاره است. در جرائم عمدی اصل بر ضرورت وجود عنصر روانی است. در این خصوص قضات ضمن رجوع به متن قانون از نحوه نگارش قانون و کلمات به کار رفته در آن استنباط خواهند کرد که این جرم، جرم با مسئولیت مطلق است یا خیر؟ به‌عنوان نمونه وجود کلماتی همچون «عالمماً» و «عامداً» در متن قانون نشانگر احراز قصد و عنصر روانی متهم توسط قاضی و یا به کار بردن کلماتی دیگر همچون (داشتن)، (منجر شدن)، نشانگر جرم با مسئولیت مطلق است. در جرائم غیرعمد گام برداشتن به سمت جایگزین‌های مسئولیت مطلق می‌تواند به‌عنوان گزینه مطلوب تلقی شود. به‌عنوان مثال در خصوص مسئولیت ناشی از غفلت، اسمیت^۱ و هوگر^۲ می‌گویند مسئولیت ناشی از غفلت باید جایگزین مسئولیت مطلق شود. این روش دادخواندگانی که صرفاً بی‌فکر یا ناکارآمد بوده‌اند و آن‌هایی که مخصوصاً قانون را نقض کرده‌اند گیر می‌اندازد؛ اما افرادی را که اصالتاً قابل سرزنش نیستند مجازات نمی‌کند و یا در خصوص دفاع به‌کارگیری تمام احتیاط‌های لازمه در استرالیا، در دفاع باید تمام احتیاط‌های لازم صورت پذیرد. هرگاه جرمی به رغم این امر مسئولیت مطلق به بار آورد دادخوانده می‌تواند با اثبات اینکه او تمام احتیاطات لازمه را برای پیشگیری از ارتکاب جرم انجام داده است از محکومیت خود ممانعت کند (احدی، ۱۳۸۹: ۱۵۴).

1. Smith
2. Hoger

۳. جلوه‌ها و جهت‌گیری سیاست‌گذاری کیفری نسبت به بیوتروریسم کشاورزی

یکی از محورهای سیاست‌گذاری‌ها و برنامه توسعه کشورهای مختلف توجه به بخش کشاورزی بر اساس اهمیت راهبردی آن است. تدوین سیاست‌های کشاورزی از جمله مسائل مهم کشاورزی است که با توجه به رشد سریع جمعیت روستایی و تخصصی‌شدن تولیدهای کشاورزی در شکوفایی اقتصاد و توسعه کشاورزی نقش به‌سزایی دارد (شوکت فدایی و خلیلی، ۱۳۹۰: ۱۱). فقدان یک جریان سیاست‌گذاری صحیح و بالتبع عدم تعریف سیاست‌های منطبق با واقعیت از مشکلات پیش روی صنعت کشاورزی کشور است، زیرا بیشتر سیاست‌های اعلامی در قوانین موضوعه همانند قوانین سیاست‌های کلی نظام در بخش کشاورزی و یا برنامه‌های پنج‌ساله توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و یا سند چشم‌انداز بیشتر از آن‌که سیاست‌گذاری در حوزه کشاورزی باشند خود به یک آرمان تبدیل شده‌اند. در مجموع منظور از سیاست‌گذاری برقراری و ایجاد سیاست است؛ تعیین، تدوین و ارائه ضوابط و موازینی است که در آن اراده کلی دولت اعمال و مصالح جمعی ملت تأمین می‌شود.

۳-۱. بیوتروریسم کشاورزی به‌عنوان جرم علیه محیط‌زیست

مخاطرات بیوتروریسم و عواقب خطرناک ناشی از آن در جوامع، به یکی از مفاهیم مهم و البته جدید تبدیل شده است (فاضلی نیک و مظفری سبینی، ۱۳۹۶). امروزه مخاصمات و به‌طور تأکیدی ارتکاب اقدام‌های تروریستی ضمن پیچیدگی‌های خاص، شرایط بسیار نوین و چالش‌برانگیزی یافته‌اند. سازوکارهای عصر پیش رو بسیار جدید، پیچیده و چالش‌زاست که شامل اقدام‌های تروریستی زیستی در خصوص کشاورزی، منابع طبیعی، زیست‌محیطی، امنیت غذایی و غیره در جوامع بشری می‌شود (نمامیان، مرادی و طیبی، ۱۳۹۸). تهدید علیه بهداشت عمومی یکی از عنوان‌های جرائم زیست‌محیطی است که مفهوم عام و گسترده‌ای نیز دارد، زیرا قانون‌گذار زیر این عنوان یگانه، موارد

متعددی از جرائم زیست‌محیطی را به‌عنوان نمونه مطرح کرده است. در نتیجه با استفاده از عبارت این ماده می‌توان گفت که جرم زیست‌محیطی تهدید علیه بهداشت عمومی، همان جرم عام آلودگی محیط‌زیست است و مقنن خواسته است که بر مبنای این ماده، از محیط‌زیست با مفهوم کلی آن اعم از محیط‌زیست طبیعی و غیر آن حمایت کند (قدسی و گلدوزیان، ۱۳۹۲: ۱۸۹). با بررسی عوامل بیوتروریسم می‌توان به این نتیجه رسید که بیوتروریسم در مواردی که بر محیط‌زیست تأثیر می‌گذارد همانند جایی که منبع آب آلوده می‌شود همان تروریسم زیست‌محیطی است (میر کمالی، حاجی‌وند و صفری، ۱۳۹۲: ۴۲۹). بر همین اساس به منظور پاسخ‌گویی به بیوتروریسم کشاورزی در جایی که ناشی از آلودگی آب باشد ملاک مجازات ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی است و در غیر این صورت و با تحقق شرایط مقرر در ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی به این ماده بایستی رجوع کرد.

در عرصه حقوق داخلی عدم سیاست کیفری کامل که متضمن انتخاب آگاهانه و مناسب جرم‌انگاری‌ها و مجازات هدمند باشد، ازجمله چالش‌های اساسی زیست‌محیطی است؛ اما با این وصف آیا می‌توان بیوتروریسم کشاورزی را به‌عنوان یک جرم زیست‌محیطی محسوب کرد؟ در حقوق ایران جرم مستقلی تحت عنوان جرم زیست‌محیطی وجود ندارد و به بیانی دیگر جرم زیست‌محیطی (محیط‌زیست) به‌طور صریح در قوانین موضوعه ایران تعریف نشده است، اما در قوانین متعدد جلوه‌هایی از مفهوم جرائم زیست‌محیطی یافت می‌شود که ازجمله این موارد می‌توان به ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی اشاره کرد که به نوعی مرتبط با موضوع بیوتروریسم بوده و همچنین ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی که به بیان برخی از صور بیوتروریسم پرداخته است. لازم به ذکر است که مواد مختلف دیگری وجود دارد که حکایت از تعدد قوانینی دارد که با مسائل زیست‌محیطی به معنای عام آن مرتبط هستند که در این مقال فرصت بیان آن فراهم نیست.

۲-۳. بیوتروریسم کشاورزی به‌عنوان جرم علیه ایمنی و امنیت غذایی

امنیت غذایی به یکی از موضوع‌های مهم و در مواردی چالش‌برانگیز جهان معاصر تبدیل شده است. دغدغه سلامت و ایمنی مواد غذایی از ابتدای تاریخ همراه با انسان بوده است. در چند دهه اخیر بحث ایمنی مواد غذایی به دنبال تغییر رهیافت‌ها و نهادهای تولید مواد غذایی با ابعادی تازه مورد توجه سیاست‌گذاران، پژوهشگران و متخصصان حوزه سلامت و غذا قرار گرفته است؛ به شکلی که ایمنی غذا در تعریف مفهوم امنیت غذایی وارد شده است (شرو، ۱۳۹۱: ۹). در نظام تقنینی ایران اصطلاح امنیت غذایی برای نخستین بار در قانون ماده‌واحد الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران (مصوب ۱۳۸۵) به کنوانسیون سازمان ملل متحد برای بیابان‌زدایی در کشورهای ایران (مصوب ۱۳۸۵) به کنوانسیون سازمان ملل متحد برای بیابان‌زدایی در کشورهای ایران (مصوب ۱۳۸۵) که به‌طور جدی با خشک‌سالی و بیابان‌زایی مواجه هستند به کار رفت. در حالی که تعبیر ناامنی غذایی در قوانین ایران سابقه‌ای ندارد (کوشا و قربانی قلع‌و، ۱۳۹۷: ۱۳۱). امنیت غذایی یکی از ابعاد مهم امنیت اجتماعی است و با حقوق بشر ارتباط تنگاتنگی دارد. امنیت غذایی به‌عنوان پدیده اجتماعی چندبعدی چندلایه و میان‌رشته‌ای ارکان و اجزایی دارد که به‌عنوان ارزش اساسی و مستلزم حمایت در جامعه جهانی و ایرانی پذیرفته شده و سیاست‌گذاری‌های عمومی و کلان آن را در بر گرفته‌اند. در اثر بروز ناهنجاری‌های سستی و نوین در قالب انحراف‌ها و بزه‌های صنفی انضباطی-اداری مدنی و کیفی امنیت غذایی به مخاطره افکنده می‌شود و به پدیده جنایی مبدل می‌شود (کوشا و قربانی قلع‌و، ۱۳۹۷: ۱۳۱). امنیت غذایی و حق دسترسی به غذا و رهایی از گرسنگی جزء حقوق بنیادین بشری بوده و تحت هیچ شرایطی حتی در مخاصمات نیز قابل تعلیق نیست، زیرا هرگونه تعدی به حق غذا می‌تواند منجر به مرگ ناشی از گرسنگی شود؛ بنابراین جهت حل این مشکل (سوء‌تغذیه) در زمان مخاصمه و صلح رویکردهای مختلفی از قبیل حق بر غذا و امنیت غذایی اتخاذ شده است. در حال حاضر، بر مبنای کرامت انسانی حق بر غذا در اسناد حقوق بین‌الملل بشر تعهدهای متعددی را به کشورهای عضو جهت تأمین غذا تحمیل می‌کند که سازوکارهای مختلفی جهت

رسیدگی به نقض آن و جبران خسارت برای افراد متأثر از آن پیش‌بینی شده است. این رویکرد در اسناد حقوق بین‌الملل بشردوستانه تا آن حد پیش رفته که استفاده از ابزار گرسنگی، نابود یا غیرقابل استفاده کردن اموال برای حیات جمعیت غیرنظامی، ممانعت از دریافت کمک‌های بشردوستانه در مخاصمات مسلحانه به‌ویژه مخاصمات بین‌المللی را به منزله جنایات جنگی، ژنوساید و جنایات علیه بشریت قلمداد شده است. همچنین، حق دادخواهی در مورد نقض حق غذا از طریق نهادهای مختلف بین‌المللی از قبیل دیوان کیفری بین‌المللی و شورای امنیت به رسمیت شناخته شده است (اسفندیاری و میرعباسی، ۱۳۹۴: ۱۵۸).

به دنبال تغییرهایی که در ابعاد مختلف سیستم اجتماعی جوامع در طی سده‌ها و دهه‌های اخیر اتفاق افتاده است و جوامع از شکل سنتی به مدرن تغییر شکل داده‌اند، نظام غذا و تغذیه سنتی مبتنی بر کشاورزی معیشتی نیز با تغییر بنیادی به نظام غذا و تغذیه مبتنی بر سرمایه تبدیل شده است. نظام مدرن با اینکه در تولید و عرضه غذا تا حدی موفق عمل کرده ولی با این حال نه تنها مشکلات غذا و تغذیه به صورت کامل برطرف نشده، بلکه تأثیرهای زیست‌محیطی زیادی را نیز تحمیل کرده است. عواملی مانند گسترش حمل‌ونقل، تجاری و کالایی شدن غذا، ورود سرمایه به بخش کشاورزی و غذا و جهانی شدن روزافزون، در گسترش نظام غذا و تغذیه مدرن نقش داشته‌اند. با این حال، به دلیل تأثیرات عمیق و غیرقابل بازگشت زیست‌محیطی، بدون اصلاح این نظام، امکان ادامه حیات و تأمین پایدار غذا از بین می‌رود (عینی زیناب و سبحانی، ۱۳۹۶: ۱۵۶). دلایل گوناگونی برای نگرانی از ایمنی و سلامت مواد غذایی وجود دارد. برخی نهادهای و رهیافت‌های تولید مواد غذایی در چند دهه اخیر موجب تهدید سلامت مواد غذایی شده‌اند. کاربرد بی‌رویه و نسنجیده برخی نهادهای شیمیایی مانند کودهای شیمیایی و آفت‌کش‌ها می‌تواند به انباشت بیش از حد مجاز این مواد در تولیدهای کشاورزی منجر شود که مصرف آن‌ها برای انسان زیان‌بار است. همچنین اگر کاربرد

برخی مواد محرک رشد در تولیدهای دامی از حد مجاز فراتر رود پیامدهای مشابهی به همراه خواهد داشت. (شرو، ۱۳۹۱: ۹).

حداقل سه سطح هزینه در ارتباط با یک تهدید بیوتروریسم کشاورزی پیش‌بینی شده است: اولین سطح مورد انتظار، هزینه اقتصادی مربوط به اقدام‌هایی است که جهت مهار و از بین بردن حیوانات مبتلابه بیماری انجام می‌شود. به‌عنوان مثال، در سال ۱۹۸۳ م، صنعت مرغداری ایالات‌متحده دچار یک بیماری خاص ویروس آنفلوآنزای مرغی شد که این بیماری منجر به حدود ۶۰ میلیون دلار هزینه جهت ریشه‌کنی و نزدیک به ۲۵۰ میلیون دلار افزایش هزینه‌های مصرف‌کننده شد؛ سطح دوم «اثرات غیرمستقیم» است. به‌عنوان نمونه می‌بایست برای از بین بردن کالاهای کشاورزی به کشاورزان غرامت پرداخت شود و از سوی دیگر صنایع مرتبط نیز با کسری درآمد مواجه می‌شوند. به‌عنوان نمونه طی شیوع FMD^۱ در سال ۲۰۰۱ م. در انگلیس، دولت انگلیس بیش از ۱/۶ میلیون دلار غرامت پرداخت کرد؛ سطح سوم هزینه‌های مربوط به تحریم‌های تجارت بین‌المللی است که توسط شرکای اصلی صادرات خارجی اعمال شده است. واشینگتن به دلیل تحریم‌های واردات گوشت گاو از ایالات‌متحده، هر هفته حدود ۱ میلیون دلار ضرر می‌کرد. بزهی که با پخش سموم و مواد میکروبی و خطرناک در آب و غذای مردم موجب ناامنی غذایی و یا از طریق خلل در واردات و صادرات کشاورزی موجب اختلال در نظام اقتصادی شود یادآور تروریسم محیطی یا تروریسم غذایی یا کشاورزی است (کوشا و قربانی قلعجولو، ۱۳۹۷: ۱۴۹).

در خصوص جلوه‌های جرم‌انگاری و پاسخ‌گذاری کیفری در باب مقوله امنیت غذایی در نظام حقوقی ایران با تشتت و پراکندگی قوانین روبه‌رو هستیم و این به آن معناست که ما در این حوزه از یک سیاست جنایی مطلوب و منسجم برخوردار نیستیم.

1. Foot-and-mouth disease

۳-۳. بیوتروریسم کشاورزی به عنوان جرم خاص

همان‌گونه که بیان شد مقنن تاکنون به صورت مستقل به جرم‌انگاری بیوتروریسم کشاورزی به‌عنوان شاخه جدیدی از بیوتروریسم نپرداخته است، بلکه مقنن تهدیدهای بیوتروریسم کشاورزی را به‌مثابه‌ی گونه‌ای از تهدیدهای تروریسم جرم‌انگاری کرده است و این به آن معناست که با توجه به ظهور و تجلی شقوق مختلف بیوتروریسم در خوانش نوین آن امکان پاسخگویی با قوانین پراکنده حاضر را نیافته است. از این رو تدقیق بر تدوین و تنظیم و تصویب قانونی جدید در این زمینه ضرورتی غیرقابل انکار خواهد بود. از توجه به مطالب پیشین می‌توان چنین برداشت کرد که هرچند در سیاست کیفری ایران تشتت قوانین وجود دارد، لیکن همچنان نیازمند جرم‌انگاری خاص و مستقل شاخه‌های جدید بیوتروریسم نوین هستیم. به‌عنوان نمونه در ایالات متحده آمریکا به جهت اهمیت رویارویی با اقدام‌های تروریستی و محدودسازی این اقدام‌ها به‌عنوان یک ضرورت، منجر به تصویب و اجرای قوانین جدید شده است، ازجمله در ابتدای سال ۲۰۰۱ م. بسیاری از ایالات آمریکا قوانین جدیدی را در زمینه بیوتروریسم کشاورزی تصویب کرده‌اند. با توجه به اینکه قرن بیست و یکم را می‌توان عصر بروز بحران‌های اجتماعی، طبیعی و صنعتی نامید، به نظر می‌رسد تدوین قوانین و مقررات و پیش‌بینی سازوکارهای لازم در خصوص تکالیف دولت در دوره بحران، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. مخاطرات همواره در دوره حیات بشر وجود داشته و خسارات زیادی به اقتضای ماهیت پیش‌بینی‌ناپذیر و اجتناب‌ناپذیر بودن، بر جوامع بشری تحمیل کرده است. به‌طورکلی، شرایط مخاطره‌آمیز عبارت است از وضعیتی که به دلیل تأثیرات محیطی، زیستی، بهداشتی، صنعتی، اقتصادی یا آشوب و بحران‌های اجتماعی حادث می‌شود و در نتیجه آن خطری علیه تداوم حیات جمعی انسان ایجاد می‌شود.

در مواجهه دولت با مخاطرات ناشی از بحران‌های اجتماعی ملاحظات جدی وجود دارد که می‌تواند به مسئولیت کیفری مقام‌های عمومی منتهی شود. ضرورت مقابله با شرایط مخاطره‌آمیز و اضطراب عمومی ناشی از بحران‌ها امری مسلم است (شاملو و

یوسفی، ۱۳۹۴: ۲۹۱-۳۰۵). در اینکه آیا در نظام حاکم بر سیاست جنایی ایران در خصوص بیوتروریسم کشاورزی صراحتاً جرم‌انگاری صورت پذیرفته یا خیر می‌بایست چنین عنوان کرد که قوانینی که در حوزه بیوتروریسم به‌طور کلی و در حوزه بیوتروریسم کشاورزی به‌طور خاص وجود داشته هیچ‌کدام حکایت از جرم‌انگاری صریح بیوتروریسم و شوق نوین آن نداشته بلکه در غالب موارد رفتارهای موجد و منطبق با بیوتروریسم مورد جرم‌انگاری واقع شده است که در خصوص کیفر بیوتروریسم می‌توان از این قوانین بهره جست، هرچند که همین قوانین و مقررات نیز دارای ابهام‌ها و مشکل‌های عدیده‌ای هستند. نوع نگاه مقنن در قوانین کیفری مرتبط با بیوتروریسم کشاورزی به دلیل پیش‌گفته در قالب یک سیاست کیفری منسجم و واحد نمی‌گنجد ولیکن با تأسی از منطق جرم‌انگاری رفتارهای پیشگیرانه تحت عنوان جرائم مانع می‌توان در خصوص بیوتروریسم کشاورزی نیز قائل به تفکیک شد، به این نحو که جرم‌انگاری حوزه بیوتروریسم کشاورزی از یک سو ناظر به مقدمات منتهی به نتایج بیوتروریسم باشد و از سوی دیگر به‌طور مستقل رفتارهای خاصی تحت عنوان جرم بیوتروریسم کشاورزی در قوانین پیش‌بینی شود. جهت‌گیری قواعد کیفری نسبت به جرم‌انگاری بیوتروریسم کشاورزی در یکی از دسته‌های ذیل قرار می‌گیرد:

الف. ممنوعیت‌انگاری در قوانین: پاره‌ای از قوانین صرفاً رویکرد ممنوعیت‌انگاری و اتخاذ تدابیر حقوقی را در پیش دارند، همانند ماده ۱۲۲ قانون امور گمرکی مصوب ۱۳۹۰/۸/۲۲ و بند (ت) ماده ۷۲ قانون برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و ماده یک از قانون ممنوعیت نگهداری و عبور دادن دام در محدوده خدماتی پایتخت؛

ب. تخلف‌انگاری در قوانین: دسته دیگر، قوانین رفتارهای احتمالی مخاطرات و تهدیدهای زیستی را تخلف‌انگاری دانسته‌اند، همانند قانون ثبت ارقام گیاهی و کنترل و

گواهی بذر و نهال و آئین‌نامه بازرسی و معاینه بهداشتی گوشت در کشتارگاه‌های کشور
مصوب ۱۳۵۲/۸/۵؛

ج. **جرم‌انگاری در قوانین:** این دسته از قوانین رفتارهای موجد بیوتروریسم کشاورزی را جرم‌انگاری کرده است، همانند قانون تفتیش صحت حیوانات و قانون مبارزه با تأمین مالی تروریسم و ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی و قانون مجازات قاچاق اسلحه و مهمات و دارندگان سلاح و مهمات غیرمجاز و قانون سازمان دامپزشکی؛

د. **پیشگیری در قوانین:** این دسته از قوانین در حوزه پیشگیری قرار می‌گیرند، همانند ماده ۸۷ قانون آیین دادرسی کیفری و ماده ۶ قانون اصلاح قوانین و مقررات مؤسسه استاندارد و تحقیقات صنعتی ایران - بند (ج) ماده ۲۰۶ برنامه ۵ ساله پنجم مصوبه مجلس شورای اسلامی ایران.

فرجام سخن

با توجه به تکرر و پراکندگی حوزه‌های زیستی کشور که شامل انسان، کشاورزی به معنای عام آن شامل دام، نباتات و صنایع مرتبط تکمیلی، آب آشامیدنی، محیط‌زیست، منابع طبیعی، غذا و دارو است هرگونه تهدید علیه این حوزه‌ها می‌تواند موجب بروز چالش‌هایی برای امنیت کشور و سلامت جامعه شود. در نظام تقنینی جمهوری اسلامی ایران به اقتضای ظروف مکان و زمان در فواصل و ادوار مختلف قوانین پراکنده که به مصادیقی از بیوتروریسم کشاورزی اشاره کند مورد تصویب قرار گرفته است؛ اما عدم تصویب قانونی جامع و مانع نقص آشکار سیاست کیفری ایران است. در قوانین پراکنده و متراکم و بعضاً ناسخ و منسوخ فقط بر ضرورتی خاص تأکید شده است و صرفاً در قالب مفهوم سنتی بیوتروریسم محتوای قوانین قابلیت بروز و ظهور را یافته است. با توجه به اینکه ظهور و تجلی شوق مختلف بیوتروریسم در خوانش نوین آن امکان پاسخگویی با

قوانین پراکنده حاضر را نیافته است تدقیق بر تدوین و تنظیم و تصویب قانونی جدید ضرورتی غیرقابل انکار خواهد بود. قوانین ایران با اوصاف پیش‌گفته عملاً فاقد چیزی است که بایستی واجد آن باشد. ظاهراً جایگاه اشکال نوین بیوتوریسم در قوانین جاری با یک خلأ قانونی روبه‌رو بوده و لزوم بازنگری در قوانین و ایجاد سیاست جنایی تقنینی در بستر قانونی کامل و با دایره شمول متصف به جامعیت و منطبق با ضرورت‌های مقابله با اشکال نوین بیوتوریسم خصوصاً بیوتوریسم کشاورزی بیش از هر زمان دیگر اندیشه تطور قانونی را در ذهن می‌پروراند. برقراری رژیم کیفری مؤثر برای حفاظت از صنعت کشاورزی و تهدیدهای پیش رو مستلزم ایجاد و تقویت نهادهای نظارتی مدرن و پیشرفته است که با پایش فعالیت‌ها و تهدیدهای بیوتوریسم کشاورزی و جمع‌آوری اطلاعات مربوط و گزارش جرائم مربوطه به مقام‌های قضایی، حقوق کیفری را در رسیدن به اهدافش در این حوزه کمک می‌کند؛ بنابراین پیشنهادهای زیر قابل طرح است:

- تشکیل پلیس مقابله با بیوتوریسم کشاورزی؛
- برقراری ارتباط، نظارت و تعیین معیارهای آموزشی مداوم برای کشاورزان، دامپزشکان و متخصصان گیاه‌پزشکی و ضابطین دادگستری؛
- استفاده از قضات متخصص در حوزه بیوتوریسم کشاورزی و اختصاص دادگاه‌های تخصصی به دعاوی مرتبط؛
- جرم‌انگاری مستقل جرائم بیوتوریستی و گونه‌های نوین آن همراه با بازنگری و یا تکمیل قوانین موجود.

منابع

الف. فارسی

- قانون مجازات اسلامی جمهوری اسلامی ایران مصوب سال ۱۳۹۲.
- احدی، فاطمه (۱۳۸۹) «مفهوم و مبانی و قلمرو جرائم با مسئولیت مطلق»، فصلنامه علمی پژوهشی فقه و مبانی حقوق اسلامی، سال دوم، شماره ۵، صص ۱۴۲-۱۶۴.

اسفندیاری، چنگیز و میرعباسی، سید باقر (۱۳۹۴) «بررسی ابعاد حق بر غذا و امنیت غذایی در اسناد بین‌المللی»، فصلنامه حقوق پزشکی، زمستان، سال نهم، شماره ۳۵، صص ۱۵۸-۱۸۴.
 بای، حسینعلی (۱۳۸۵) «افساد فی الارض چیست، مفسد فی الارض کیست؟»، حقوق اسلامی (فقه و حقوق سابق)، دوره ۳، شماره ۹، صص ۲۹-۵۸.

بهشتی، فاطمه و شرفی، گیتی (۱۳۹۲) «بیوتروریسم یا تروریسم بیولوژیک»، مرکز پژوهش‌های غلات شرکت مادر تخصصی بازرگانی دولتی ایران، شهریور.

پورهاشمی، سید عباس، نامیان، پیمان و طیبی، سبحان (۱۳۹۴) «جرم‌انگاری تروریسم زیست‌محیطی؛ چالش‌ها، هنجارها و راهبردها»، فصلنامه علوم و تکنولوژی محیط‌زیست، بهار، دوره هفدهم، شماره ۱، صص ۱۶۷-۱۸۲.

جانی‌پور، مجتبی و عباسی، مراد (۱۳۹۲) «بررسی مسئولیت مطلق از منظر حقوق کیفری و فقه امامیه با تأکید بر مسئولیت پزشک»، نشریه علمی- پژوهشی فقه و حقوق اسلامی، سال سوم، شماره ششم، بهار- تابستان، صص ۲۳-۵۳.

خواجه امیری، مهدی و شرقی دولت‌آبادی، سهراب (۱۳۹۱) «بررسی نقش بیوتروریسم در امنیت غذایی جمهوری اسلامی ایران در دهه ۱۳۸۰»، فصلنامه امنیت پژوهی، تابستان، سال یازدهم، شماره ۳۸، صص ۹۷-۱۳۷.

زراعت، عباس (۱۳۸۲) شرح قانون مجازات اسلامی بخش تعزیرات، تهران: نشر ققنوس.
 شرو، ویکتوریا (۱۳۹۱) ایمنی غذایی، ترجمه عبدالمجید مهدوی دامغانی و حسین رضایی مقدم، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.

شامبیاتی، هوشنگ (۱۳۹۲) قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، تهران: انتشارات مجد، چاپ اول.
 شاملو، باقر و یوسفی، ابوالفضل (۱۳۹۴) «مخاطرات و تکالیف حقوقی دولت در مقیاس ملی و بین‌المللی»، دانش مخاطرات، پاییز، دوره ۲، شماره ۳، صص ۲۹۱-۳۰۵.

شوکت فدایی، محسن و خلیلی، محمود (۱۳۹۰) سیاست کشاورزی، تهران: انتشارات دانشگاه پیام‌نور، چاپ دوم.

طارمی، محمدحسین (۱۳۸۷) «بررسی فقهی اقدامات تروریستی در جوامع اسلامی»، فصلنامه علمی-پژوهشی علوم سیاسی، سال یازدهم، شماره ۴۱، صص ۷۳-۱۱۰.

- عالی‌پور، حسن (۱۳۹۷) «نسبیت مفهومی تروریسم از نگاه فقه»، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال سیزدهم، شماره چهارم، شماره مسلسل ۵۰، صص ۱۱۹-۱۵۲.
- عینی زیناب، حسن و سبحانی، سید رضا (۱۳۹۶) «رژیم‌های غذایی پایدار و غذاهای سنتی/بومی»، مجله علوم تغذیه و صنایع غذایی ایران، بهار، سال دوازدهم، ضمیمه شماره ۱، صص ۱۵۱-۱۵۸.
- فاضلی نیک، فاطمه و مظفری سبینی، خدیجه (۱۳۹۶) «بیوتروریسم، سلاحی خاموش؛ نگاه جرم‌شناسانه به بیوتروریسم در حقوق بین‌الملل و نظام حقوقی ایران»، کنفرانس ملی تحقیقات علمی جهان در مدیریت، حسابداری، حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد زرقان - دانشگاه علمی کاربردی شوشتر، شیراز.
- قدسی، سید ابراهیم و گلدوزیان، حسین (۱۳۹۲) «تبیین جرم آلودگی محیط‌زیست (با تأملی بر ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی)»، دوفصلنامه کانون وکلای دادگستری گیلان، بهار و تابستان، سال پنجم، شماره ۹، صص ۱۸۵-۱۹۵.
- کوره‌پز، محمدحسین (۱۳۹۶) «پاسخ کیفری به بیوتروریسم در حقوق ایران، اسناد بین‌المللی و سایر کشورها»، پژوهشگاه قوه قضاییه.
- کوشا، جعفر و قربانی قلجلو، مهدی (۱۳۹۷) «سیاست جنایی ایران در قبال رفتارهای ناقض امنیت غذایی»، مجله حقوقی دادگستری، تابستان، سال هشتاد و دوم، شماره ۱۰۲، صص ۱۲۹-۱۶۰.
- مردانی، مهناز و رضاپور، مریم (۱۳۹۶) «اگروتروریسم، تعاریف، اثرات و راهکارهای پیشگیری»، ویژه‌نامه پدافند غیرعامل، دوره ۱۹، شماره ۳، صص ۲۴-۳۲.
- موسوی، سید علی‌اکبر، مسعود، غلامحسین و راعی، مسعود (۱۳۹۶) «رویکردی تحلیلی بر سازوکارهای مبارزه با بیوتروریسم کرونا ویروس در اسناد بین‌المللی و قوانین و مقررات داخلی»، جستارهای سیاسی معاصر، سال یازدهم، شماره اول، صص ۱۳۳-۱۶۰.
- میرکمالی، علی‌رضا، حاجی وند، امین و صفری، فرشید (۱۳۹۲) «تروریسم زیست‌محیطی در حقوق کیفری فرانسه و تطبیق آن با جرم‌انگاری‌های مشابه در ایران»، دوفصلنامه مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی، پاییز و زمستان، دوره ۴۸، شماره ۲، صص ۴۲۳-۴۴۵.

نمامیان، پیمان (۱۳۹۸) تروریسم هسته‌ای، نگاهی به آینده حقوق بین‌الملل کیفری هسته‌ای، تهران: انتشارات مجد، چاپ اول.

نمامیان، پیمان، مرادی، علی و طیبی، سبحان (۱۳۹۸) «ضرورت مقابله جهانی با اقدامات تروریستی علیه محصولات کشاورزی»، چهارمین کنگره بین‌المللی توسعه کشاورزی، منابع طبیعی، محیط‌زیست و گردشگری ایران، تبریز.

ب. انگلیسی

Datta, Sibnarayan, et al (2020) "Agroterrorism in Indian Context", *Microbiological Research and Applied Sciences*, Vol. 5, No.2, pp. 125-132.

Goodrich-Schneider, R. M, et al (2009) Agroterrorism in the US: An Overview. *EDIS*, (5).

Mauroni Albert & Norton, Robert A. (2020) Agroterrorism: National Defense Assessment, Strategies, and Capabilities, United States Air Force Center for Strategic Deterrence Studies, Air University, Maxwell Air Force Base, Alabama 36112

Mukherjee, Tina (2021) Agroterrorism: A Less Discussed Yet Potential Threat To Agronomy, *Science and Culture*, Vol.87, No.3-4, pp. 120-126.

Roberge, Lawrence, F. (2015) "Agriculture, Biological Weapons and Agrobioterrorism: A Review, *EC Agriculture*", *Environmental Science*, Vol.1, No.4, pp.182-200.

Parker, Henry, S. (2004) Agricultural Bioterrorism: A Federal Strategy to Meet the Threat (No. 65). Institute for National Strategic Studies, National Defense University.

Suffert, Frédéric (2021) Agroterrorism and Dual Use Threat for Agriculture: The Case of Plant Pathogens, Conference: Wageningen U&R MSc training session "Bioterrorism. Plant Biotechnology's power and responsibility" February 25.

Thomas, Jason (2018) "A Quick Glance at Agroterrorism Response", Available at SSRN:

https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3175579.